

زمان شناسی تربیت دینی با تأکید بر دوران جنین

سیران کریم پور^۱، محمد مهدی کریمی نیا^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ دارای مدرک سطح سه (کارشناسی) رشته تفسیر تطبیقی، اشتغال به سطح چهار (دکتری) رشته تفسیر تطبیقی حوزه علمیه حضرت ام البنین (س) بابل، استان مازندران، پژوهشگر و فعال فرهنگی

^۲ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، طلبه و پژوهشگر حوزه علمیه قم (نویسنده مسئول)

^۳ دانشجوی دکتری تخصصی علوم قرآن و حدیث، دانشگاه میبد، مدرّس دانشگاه و پژوهشگر

چکیده

نوشتار حاضر با عنوان زمان شناسی تربیت با تأکید بر دوران جنینی که با هدف آگاهی رساندن به مادران و تصحیح الگوهای تربیتی آنها منطبق با آرمان های مطلوب اسلامی است. این مقاله درصدد پاسخگویی به این پرسش است که چه راه هایی را دین برای مادران در تربیت فرزندان خود توصیه کرده است؟ که این توصیه ها از سال ها قبل آغاز می شود که از جمله عوامل موثر در تربیت دینی فرزند انتخاب صحیح همسر، وراثت، غذای حلال، دعا، حفظ آرامش، و مراقبت های معنوی مادر و نکاتی در بارداری به عنوان مثال: نقش تغذیه مادر در جسم و روح فرزند از زمان انعقاد نطفه تا پایان شیردهی ادامه دارد و همچنین اهمیت حفظ آرامش جسمانی و روانی مادر در اعمال توصیه دینی در اسلام بیان شده است. نمونه ای از توصیه های دینی عبارتند از: گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد- تحنیک یا کام برداشتن- پوشش نوزاد- قرار دادن نام نیک برای فرزند- عقیقه کردن کودک- تراشیدن سر کودک و صدقه دادن برای او و.... مهمترین مرحله برای کودک است و نیز به تبیین اثر مادر در تربیت دینی کودک و آموزش دین و مذهب پرداخته شده است و این تحقیق از نوع توصیفی می باشد و از منابع کتابخانه ای استفاده شده است.

واژه های کلیدی: جنین، تربیت، زمان شناسی، نوزاد

مقدمه

جامعه انسانی همیشه در حال حرکت به سمت اهداف خویش است و راه کمال، سعادت و خوشبختی را خواهان است و همه انسانها به دنبال سعادت و کمال اند و تربیت یکی از ضروریات آن است و چون هدف و معنای تربیت رسیدن به کمال تام است پس عقل و دین حکم می کند که پدر و مادر نیز مسئول تربیت فرزندان خود باشند تا نسلی صالح و مهذب داشته باشند و برای رسیدن به این هدف وظایف دشواری بر عهده آنان به ویژه مادران قرار گرفته است. چرا که قبل از تولد کودک و بعد از تولد او نخستین کسی که با او ارتباط دارد مادر است و این مادر است که او را می تواند به سمت دین سوق دهد و اثر پذیری او بیشتر از پدر خواهد بود. مقام و شخصیت و جایگاه والای مادری در تربیت دینی جایگاه ویژه ای است و آنها باید با اصول دینی تربیتی کودک آشنا باشند تا راهکارهای مناسب تربیتی را برای کودک خود به کار گیرند.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. معنای لغوی تربیت

واژه تربیت در زبان عربی مصدر باب تفعیل است که برای این واژه دو ریشه «رب» و «ربو» بیان شده است. ماده ربو نیز به معنای اشراف داشتن (راغب، ۱۴۱۲، صص ۱۸۶-۱۸۷) تهذیب نمودن (انیس، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۳۲۶) و رشد قوای جسمی عقلی و اخلاقی استعمال شده است. واژه تربیت به عنوان مصدر باب تفعیل در آیات قرآن استعمال نشده است ولی دو ماده «ربو» و «رب» و مشتقات آنها در آیات قرآن فراوان به کار رفته است.

در زبان فارسی تربیت به معنای «پروردن، پروراندن یا پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن، آموختن و پروردن کودک تا هنگام بالغ شدن» (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۵۵۰) آمده است همچنین واژه ترکیبی و تعلیم و تربیت به معنای آموزش و پرورش آمده است. (همان، ص ۷۷۸)

۱-۲. معنای اصطلاحی تربیت

تربیت واقعی عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعدادهای درونی را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت درآوردن و پروردن (مطهری، ۱۳۶۷، ص ۳۸) نهایت اینکه این استعدادها گاه مربوط به جسم و قوای جسمانی اوست که در این صورت با تربیت جسمی سر و کار داریم و گاه مربوط به اخلاق او و یا مربوط به ساحت های دیگر انسان می باشد.

۱-۳. اهمیت تربیت

اهمیت و ضرورت تربیت آدمی بر کسی پوشیده نیست و هیچ مکتب، مذهب و گروهی نیست که اهمیت و ضرورت تربیت انسان را انکار کند زیرا یکی از ویژگیهای آدمی تربیت پذیری است و مذاهب برای تربیت آدمی در دوران کودکی به دلایل متعدد اهمیت ویژه می دهد اسلام نیز بر تربیت از دوران کودکی تأکید فراوان داشته و از جمله وظایف والدین و در شمار حقوق فرزندان می داند. (حسینی زاده، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۳۳).

بنابراین آدمی برای پیشرفت در زمینه های گوناگون و دستیابی به قله های بلند انسانیت و معنویت، نیازمند تربیت صحیح، قوای جسمی و روحی خود است آیین مقدس اسلام که هدایت همه نسلهای بشر را سرلوحه کار خود قرار داده است، به عنوان آخرین مکتب کامل الهی، توجه ویژه ای نسبت به امر تربیت داشته و در آیات و روایات متعددی آن را مورد تأکید قرار داده است در اولین آیاتی که بر پیامبر ﷺ نازل شد، خدای متعال، خود را رب و مربی معرفی کرده و می فرماید: **اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (علق: ۱)**؛ بخوان به نام پروردگارت که آفرید.

قرآن کریم در نخستین سوره خود صفت «ربوبیت» خداوند را مورد اشاره قرار داده می فرماید: **الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ**

العالمین (حمد: ۱)؛ حمد و سپاس مخصوص پروردگار جهانیان است.

۲. عوامل موثر در تربیت کودک قبل از تولد

۲-۱. انتخاب همسر

تربیت کودک پیش از تولد کودک آغاز می شود، اما نه از بیست سال قبل، بلکه از زمان انتخاب همسر، تقریباً کانون تربیت رقم می خورد زیرا عوامل موثر در تربیت گذشته از فطرت که در اختیار نیست، یا عوامل وراثتی هستند یا محیطی که با انتخاب همسر، پرونده عوامل وراثتی و بخشی مهمی از عوامل محیطی بسته خواهد شد؛ زیرا محیط تربیت را خانواده و اجتماع تشکیل می دهد و ماندگارترین ثمره ازدواج فرزند است بدیهی است که آمال و آرزوی هر پدر و مادری داشتن فرزند یا فرزندانی سالم، صالح، درستکار و پر افتخار می باشد، فرزندی که بتواند حیات روحی و معنوی والدین را بقاء و تداوم بخشد.

لذا در آیات قرآن کریم که هدایتگر بشریت می باشد، توصیه به ازدواج و ویژگی های آن شده است: **وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ** (نور: ۳۲)؛ زنان و مردان بی همسر را همسر دهید و همچنین بردگان و کنیزان شایسته و درستکار خود را اگر نیازمند و فقیر بوده باشند، خداوند از لطف و فضل خویش آنان را بی نیاز می سازد، خداوند گشایشگر و دانا است.

زن و شوهر از ارکان خانواده به شمار می روند و خانواده مهمترین نقش را در تربیت فرزند ایفا می کند، از این رو اگر همسران از لحاظ جسمی افرادی سالم و از لحاظ روحی و معنوی سالم و تربیت یافته باشند به جد می توان گفت بخش مهمی از تربیت فرزند سامان یافته و تضمین شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت هم دیگران را به این امر خطیر سفارش کرده اند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند: **«انكحوا الاكفاء و انكحوا منهم و اختاروا لنطفكم»** (حرعاملی، ۱۳۸۱ ش، ج ۱۴، ص ۲۱) به هم شأن خود زن بدهید و هم از شان خود زن بگیرید و برای نطفه های خود جایگاهی مناسب انتخاب کنید.

و نیز در حدیثی دیگر می فرمایند: **«اختاروا لنطفکم فان اتخاذا الضجیعین»** (همان، ص ۲۸)؛ برای نطفه های خود جایگاهی مناسب انتخاب کنید که ویژگیهای دایی در شکل گیری شخصیت فرزند اثر گذار است.

ازدواج و انتخاب همسر باید دارای مجموعه ای از اهداف انسانی و مقدس باشد که در سایه آن هم ارضای غریزه صورت گیرد هم مسئله بقای نوع و طهارت آن کاملاً مطرح باشد و هم کمال و سعادت و آرامش آدمی در سایه مودتی خالصانه تامین گردد اینها اهدافی هستند که اسلام آن را توصیه کرده و خواستار آن است و زندگی را اصالت بخشند بخصوص از آن بابت که همراه با انجام وظیفه دینی استوار بر حکم و فرمان الهی است سبب خوشبختی زندگی مشترک و افزایش برکت است.

با توجه به اهمیت همسر گزینی و تاثیر بسیار حساس آن در شکل گیری شخصیت فرزند در منابع روایی از سوی رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده است که می فرمایند: **«تَخَيَّرُوا لِنُطْفَتِكُمْ فَإِنْ كَحُوا الْأَكْفَاءَ وَ انْكَحُوا إِلَيْهِمْ»** (متقی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱۵، ص ۲۳۹)؛ برای نطفه های خود محل مناسب انتخاب کنید و از اشخاص هم شأن خود زن بگیرید و به آنها زن بدهید.

مسئله انتخاب همسر در سیره معصومان علیهم السلام برای تربیت فرزند و ایجاد تفاهم زن و شوهر و آسایش خانواده می باشد تا در محیطی امن و سالم فرزندی مهذب و با کفایت و با تربیت دینی رشد کنند.

هم شأن بودن زن و شوهر از مهمترین عوامل تفاهم زن و شوهر و استحکام نظام خانواده است که مهمترین عامل پرورش فرزندان است در مقابل عدم تفاهم نداشتن همسران و درگیری آنها موجب ایجاد خدشه در کانون گرم خانواده و تربیت فرزندان می شود.

۲-۲. وراثت

وراثت یعنی انتقال برخی خصوصیات والدین یا خویشان آنها به فرزندان یعنی موجود زنده بسیاری از صفات و خصایص خود را به نسل بعد منتقل می کند و قانون وراثت حافظ صورت نوعیه نبات، حیوان و انسان است و فرزندان بدون کوچکترین فعالیت اختیاری، صفات و خصائص پدران و مادران را فرا می گیرند و با همان ممیزات به وجود می آیند و بر اساس تحقیقات علمی وراثت از اجداد نزدیک و حتی دور نیز صورت می پذیرد و از نظر اسلام قانونی پذیرفته شده می باشد.

قرآن کریم در داستان حضرت نوح علیه السلام می فرماید: «وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا إِنَّكَ إِن تَذَرَهُمْ يَفْضِلُوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا (نوح: ۲۶-۲۷)؛ نوح گفت: پروردگارا هیچ یک از کافران را بر روی زمین باقی نگذار چرا که آنها را باقی گذاری بندگان را گمراه می کنند و جز نسلی فاجر و کافر به وجود نمی آورند.

بر اساس این آیه عقاید کفار به فرزندان منتقل می شود و آنان صفات ناپسند پدران خود را به ارث می برند همانگونه که فرزندان در ویژگی های جسمی از پدر و مادر ارث می برند در ویژگی های معنوی و حالات روحی نیز ارث می برند. قانون وراثت و تاثیر گذاری آن در تربیت مورد تائید روایات معصومین علیهم السلام نیز هست و واژه های «عرق» و «اعراق» که امروز در محافل علمی جهان از آن به ژن تعبیری می شود عامل وراثت معرفی شده است.

در آیات قرآن و سخنان پیشوایان تاثیر وراثت در تربیت در سه بعد جسمی - عقلی - اخلاقی و اعتقادی تصریح شده است.

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم می فرمایند: «أَنْظُرْ فِي أَيِّ شَيْءٍ تَضَعُ وَلَدَكَ فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسَاسٌ» (اشیعی، ص ۲۴۹)؛ بنگر که نطفه فرزندان را کجا قرار می دهی.

چرا که عرق (ژن) بسیار انتقال دهنده است دو واژه «عرق» و «دساس» که به معنای «ژن» و «بسیار انتقال دهنده» است.

امیر المومنین علیه السلام می فرمایند: «حُسْنُ الْأَخْلَاقِ بِرَهَانِ كَرَمِ الْأَعْرَاقِ» (همان، ص ۱۱۷-۱۱۸)؛ زیبایی اخلاق دلیل بزرگواری ریشه ها (ژنها) است.

همانگونه که ام البنین شجاعت خود را به حضرت عباس انتقال داد و آنگونه در کربلا با دلاوریها و شجاعت قابل وصف با دشمنان جنگیدند.

۲-۳. طعام پاکیزه

قبل از بارداری مادر استفاده از غذاهای حلال و پاکیزه تاثیر بسزایی در سعادت و شقاوت فرزند دارد اگر غذا حرام باشد و یا شبه ناک باشد برای فرزند خطرناک است و وای بر آن بچه ای که از غذای حرام نطفه او منعقد شود و غذای حرام و حلال در روایات مهم شمرده شده است. (مظاهری، ص ۴۳)

نوع غذا و چگونگی آن به قدری در آسان سازی امر تربیت فرزند موثر است که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم قبل از پیدایی حضرت زهرا علیها السلام به امر خدا چهل روز خلوت گزید و به روزه و عبادت پرداخت در آخر هم از غذاهای بهشتی که جبرئیل برای او آورد تناول کرد و نتیجه آن فرزندی شد که یازده امام معصوم علیهم السلام از نسل او پدید آمد (قمی، ج ۱، ص ۲۴۷).

همچنین پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در پاسخ به زنی که به عدالت خدا اعتراض داشت به تاثیر غذای پدر حتی در جسم فرزند اشاره می کند وی نزد رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آمد و عرض کرد: ای رسول خدا، چگونه خدا عادل است در حالیکه این فرزند کور را به من داده؟

پیامبر ﷺ پس از لحظه ای تامل فرمود: آیا شوهرت هنگام مباشرت با تو شراب خورده بود؟ زن عرض کرد: آری ای رسول خدا حضرت فرمود: پس در اینصورت کسی را جز خودت ملامت مکن. (کریمی نیا، ۱۳۷۶، ص ۳۷)

رعایت آدابی چون ذکر نام و یاد خدا، با وضو و طهارت بودن و دعا کردن پیش از آمیزش موجب جلوگیری از دخالت شیطان می شود قرآن کریم پس از ذکر اینکه شیطان بر آدم سجده نکرد و از درگاه خدا رانده شد و فرصت طلبید می فرماید: وَ اسْتَفْزَزَ مِنْ اسْتَطَعَتْ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ أَجْلَبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجَلِكَ وَ شَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ وَ عِدَّهُمْ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورٌ (إسراء، ۶۴)؛ هر کدام از آنها را که توانستی با صدایت تحریک کن و لشکر سواره و پیاده ات را بر آنها گسیل دار و در ثروت و فرزندان شان شرکت جوی در این آیه به شیطان اجازه شریک شدن در مال و فرزندان داده شده است.

اما چگونه شیطان در فرزندان شریک می شود؟

در تفسیر صافی از امام صادق (ع) نقل شده است: هنگام آمیزش و تشکیل نطفه اگر نام خدا برده شود، شیطان دور می شود ولی اگر نام خدا برده نشود شیطان داخل می شود و عمل از ناحیه شیطان و فاعل به طور مشترک واقع می شود. (فیض کاشانی، ج ۳، ص ۲۰۳).

و رعایت نکردن بسیاری از آدابی که پیامبر ﷺ سفارش کرده اند ممکن است موجب ایجاد نقص های جسمی و عقلی در فرزند شود. البته تربیت فرزند به گونه ای که حتی اگر عیب و نقص جسمی هم نداشته باشد علاوه بر اینکه خود بخشی از تربیت است در بخش های دیگر تربیت نیز تاثیر می گذارد زیرا تربیت فرزندی که دچار نقص عقل یا عضو باشد بسیار دشوارتر از تربیت فرزند سالم است.

در روایات می خوانیم در روز قیامت اولاد از دست انسان شکایت می کند از دست پدر و مادری که غذای حرام به او داده باشند و می گویند خدایا او به ما غذای حرام داد ما را قسی کرد بازخواست ما را از پدر و مادر بکن (مظاهری، ص ۴۳)

اسلام می فرماید قبل از انعقاد نطفه غذای حلال بخورید زیرا غذای حرام تاثیر عجیبی در بدبختی بچه ها دارد. و غذای مقوی بخور (قبل از انعقاد نطفه) برای اینکه در استخوان بندی بچه ها دخالت دارد (همان، ص ۲۳). و لقمه حلال و حرام تاثیری بس شگرف در سرنوشت انسان دارد که یکی از آثار زشت مال حرام ظهور پیامدهای آن در نسل آینده است.

امام صادق (ع) می فرماید: «كَسْبُ الْحَرَامِ يُبَيِّنُ فِي الذَّرِيَّةِ» (کلینی، ج ۵، ص ۱۲۵)؛ آثار درآمد و کسب حرام در نسل و فرزندان آشکار می شود.

۴-۲. دعا

یکی دیگر از مراقبت های پیش از تولد که تاثیر بسزایی در تربیت دینی فرزندان دارد دعا و نیایش و درخواست فرزند صالح از خداوند است از حضرت علی (ع) روایت شده است که فرمود: من از خدای خود فرزندی زیبا روی و خوش قامت نطلبیدم بلکه از پروردگارم خواستم فرزندی به من عطا کند که مطیع خدا و خائف از او باشد تا هرگاه به آنان می نگریم که مطیع خدایند چشمانم روشن شود.

همین طور از امام صادق (ع) پرسیدند چه کنیم که در آغاز تولد فرزندان شیطان مشارکت نکند؟ فرمودند: هنگامی که اراده نزدیکی کردید بگویید: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَلَّهُمَّ أَنْ قَصَدْتَ مِنِّي فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ وَلَدًا فَلَا تَجْعَلْ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ نَصِيبًا وَلَا شِرْكَاءَ وَلَا حَظًّا وَاجْعَلْهُ عَبْدًا صَالِحًا مُصَفًّى وَذُرِّيَّتَهُ جَلًّا وَتَنَائُؤًا» (مجلسی، ج ۱۰۰، ص ۲۹۴)؛ به نام خداوند بخشنده و مهربانی که خدایی جز او نیست و خالق آسمانها و زمین است

بارالها اگر در امشب از من فرزندی قرار دادی برای شیطان در او بهره ای و شراکتی و سهمی قرار مده و فرزندم و ذریه آن را بنده ای صالح و پاکیزه قرار ده.

دیگر آنکه استحباب وضو گرفتن و دو رکعت نماز خواندن و دعا و درخواست فرزند صالح کردن (قمی، ۱۴۳۰ ق، ج ۲، ص ۶۳۷) از پروردگار و بسم الله گفتن و استعاذه از شر شیطان (رازی، ج ۵، ص ۵۰۲) همگی بیانگر تاثیر حالات روحی و روانی والدین بر نطفه است.

دعا برای سلامت و رستگاری کودک در هر لحظه مرحله ای از تربیت کودک موثر و در تبریک ولادت نیز مطرح است در روایات و سیره تربیتی معصومان دعا کردن برای فرزند در مراحل متعددی از جمله ازدواج وقت ورود بر همسر و هنگام آمیزش وارد شده است و هنگام کام برداشتن کودک وقت عقیقه برای او و نام گذاری کودک دعا وارد شده است و معصومین در سیره خود به آن عمل می کردند.

دعا برای کودک گذشته از تاثیرات روحی، معنوی و جسمی تاثیرات روانی و تلقینی نیز دارد زیرا وقتی کودک با والدینی روبروست که هر آن دم از ارتباط با خدا و استعداد از او می زند او نیز بدان سوی کشیده خواهد شد. (داوودی و علی حسینی زاده، ۱۳۹۲ ش، ص ۵۴).

۵-۲. حفظ آرامش و مراقبت های معنوی مادر

در این دوران حفظ سلامت و بهداشت جسمانی و روانی مادر بسیار با اهمیت می باشد و باید از محیطی آرام و با نشاط برخوردار گردد، زیرا تنش های روانی و تالمات روحی تاثیری بد بر جنین می گذارد در این دوران وظیفه پدر حساس و خطیر می باشد زیرا علاقه عاطفی مادر نسبت به کودکی که در وجود خود می پروراند از عواطف همسرش نسبت به وی تاثیر می پذیرد مادری که در ارتباط با همسران خود از جهت روحی و عاطفی ارضاء می شوند بهتر می توانند کودک خود را از چشمه جوشان عواطف خود سیراب سازند و زمینه را برای پیدایش کودکانی سالم و متعادل فراهم آورند مشکلات خانوادگی و درگیری هایی که احیاناً بین زن و شوهر ممکن است وجود داشته باشد اثراتی نابجا بر جسم و روان کودک دارد و کودک را دچار مشکل می کند آری در تعالیم دینی ما توصیه شده است که مادران در دوران بارداری مراقب شرایط روحی و روانی و معنوی حاکم بر خود باشند و از یاد خدا که سرچشمه نور و صفاست و تلاوت آیات قرآنی و انس با کلام الهی غفلت نکنند زیرا تقویت حالات روحانی در مادر علاوه بر تامین آرامش روحی در وی به لقاء این نور معنوی در جنین نیز می انجامد و زمینه های روحانی را در او تقویت می کند در این دوران تغذیه صحیح و سالم و کافی و استفاده از هوای سالم در سلامت جسمی و روانی (سادات، ج ۲، ص ۲۳-۲۴).

کودک آثاری عمیق دارد چون حالات روانی و اخلاقی در انسان با وضع مزاجی و بدنی او ارتباط نزدیک دارد و دیگر آنکه اسلام می گوید وقتی بچه در شکم مادر است مادر باید مواظب باشد گناه نکند زیرا در سرنوشت بچه اثر می گذارد (مظاهری، ص ۱۲۴).

وقتی حضرت سجاد زین العابدین (ع) را ولادت مولودی بشارت می دادند نمی پرسیدند دختر است یا پسر بلکه از اندام معتدل و ساختمان سالم او سؤال می کرد و چون خبر سلامتیش را می شنید می گفت: خدای را شکر که او را قبیح و ناموزون نیافریده است با این بیان اهمیت رحم مادر در خوشبختی و بدبختی فرزند به خوبی روشن می شود اگر روایات سعادت و شقاوت را در رحم مادر دانسته و از پدر اسمی نبرده است برای این است که ساختمان کودک و سرچشمه خوشبختی ها و بدبختی ها در رحم مادر است. رحم که کانون سعادت و شقاوت آدمی است (فلسفی، ج ۱، ص ۹۹).

۳. عوامل مؤثر در تربیت دینی کودک بعد از تولد

وقتی به مدد الهی و عنایت پروردگار امر تشکیل جنین در وجود مادر صورت می گیرد، زن مسئولیتی عظیم و خطیر بر دوش خواهد داشت، اعمال و رفتار او تنها مربوط به شخص خودش نخواهد بود بلکه وجود دیگری نیز با او همراه است که شریک تمام ویژگی ها، حالات، افکار و رفتار او خواهد شد. در حقیقت مادر اصل ریشه و سرچشمه وجود کودک به شمار می آید و کودک نیز پرتویی از قوای جسمی و روحی مادر است. بنابراین تمام یا اغلب اثر پذیری فرزند از مادر است، از این رو اسلام به مادران بیشتر اهمیت داده است.

با توجه به اینکه مادران باردار امانت بسیار گرانبغی را در درون خویش پرورش می دهند و سعادت آینده جنین با شرایط زیستی، روانی آنها گره خورده است، سزاوار است به چنین موهبت الهی افتخار کنند و همواره از خالق انسان ها در صبر و شکیبایی و آرامش روانی استعانت جویند، چرا که مادران باردار از مقام و منزلت والایی در نزد خداوند برخوردارند و در روایات داریم که نه ماه حاملگی مادر مثل این است که او در جهاد فی سبیل الله بوده و هرگاه زنی وضع حمل می کند، گناهان او آمرزیده می شود، مثل اینکه تازه از مادر متولد شده است (عاملی، ج ۱۵، ص ۵۸).

۳-۱. اذان و اقامه

اولین عضوی از نوزاد که کار خود را شروع می کند گوش اوست، قرآن برای گوش جایگاه ویژه ای قائل شده. گوش در همان لحظات اول ولادت می شنود و مغز شنیده را می گیرد و در خود حفظ می کند. صدا در مشاعر طفل اثر می گذارد خانه باید از صدای ناباب و حرام و آلوده پاک باشد و اگر نه کودک را از نظر فکری و روانی آلوده می کند (انصاریان، ۱۳۸۰، ص ۳۹۹).

شیوه رسول خدا ﷺ و امامان معصومین (علیهم السلام) اذان گفتن و اقامه در لحظات اول تولد در گوش راست و چپ نوزاد بود. آوای توحید، نبوت، امامت، زمزمه شتاب به سوی فلاح و نماز باید گوش کودک را نوازش بدهد تا زندگی و حیات را با این واقعیات شروع، و به آنها ختم کند. مسلمان وارد دنیا کند و نباید گفت نوزاد یک روزه است نمی فهمد، نمی بیند، شعورش نمی رسد و قدرت گیرندگی ندارد که همه اینها را به صورتی نو فعال و قوی و پر قدرت دارا می باشد. آری گوش اولین عضوی است که به کار می افتد و آخرین عضوی است که از کار می افتد، برای همین هم در دقائق اول مرگ برای میت تلقین می خوانند (مظاهری، ۱۳۴۰). امام صادق (علیه السلام) فرمودند: وقتی فرزندی برایتان متولد شد در گوش راستش اذان و در گوش چپش اقامه بگویید که اگر پیش از افتادن ناف کودک این کار انجام شود آن کودک ابداً نمی ترسد (مجلسی، ص ۸۲).

پیامبر گرامی ﷺ فرمودند: اذان و اقامه در گوش فرزند او را از شر شیطان نگاه می دارد (کلینی، ج ۶، ص ۲۱).

اسلام از اولین لحظات تولد به پرورش روح و به بار آوردن فطرت نوزادی روی اخلاق و ایمان و سایر عواطف متعالی می پردازد و اولین گامی که والدین برای او بردارند آموختن نام پروردگار و آفریننده جان و پاشیدن نور توحید و ایمان از همان لحظه اول در سرزمین دل کودک است و سپس آشنایی با نام مقدس بزرگترین مربی و منجی عالم بشریت سرور انبیاء پیامبر اکرم ﷺ و همچنین نام گرامی حضرت علی (علیه السلام) آن حضرت امر فرمودند که این کار را برای حسنین انجام دهند و همراه اذان و اقامه فاتحه الکتاب و آیت الکرسی و آخر سوره حشر و سوره اخلاص و سوره ناس و فلق در گوش هایشان خوانده شود و به روایتی خود ایشان این کار را انجام دادند.

نا گفته پیداست که جمله ها در روح و روان کودک نقش بسته و او را مأنوس ساخته و مأنوسیت کلام بی اثر نخواهد بود.

امام سجاد (علیه السلام) می فرمایند: «هنگامی که امام حسین متولد شد پیامبر ﷺ در گوش او اذان گفت.» (مجلسی، ج ۴۳،

ص ۲۴۰).

امیر المومنان علی علیه السلام می فرمایند: هنگامی که زایمان حضرت زهرا علیها السلام فرا رسید پیامبر به اسماء بنت عمیس و ام سلمه فرمود: بر بالین حضرت فاطمه حاضر شوید و وقتی فرزند متولد شد، در گوش راست او اذان و در گوش چپ او اقامه بگوئید زیرا اگر چنین کنید از شیطان در امان خواهد بود.

بر اساس این روایات اذان و اقامه در گوش نوزاد موجب آرامش روحی کودک و ایمنی وی از شیطان، جنون و پیسی می شود البته اذان در هر جا گفته شود شیطان از آنجا دور می شود از اینرو برای کودکان سفارش شده است. سلیمان الجعفری می گوید از امام رضا علیه السلام شنیدم که می فرمود: « أَذْنُ فِي بَيْتِكَ فَإِنَّهُ يَطْرُدُ الشَّيْطَانَ وَ يَسْتَحَبُّ مِنْ أَجْلِ الصَّبْيَانِ » (کلینی، ج ۳ ص ۳۰۸)؛ در خانه ات اذان بگو که موجب دوری شیطان می شود و برای کودکان پسندیده است.

اذان و اقامه گفتن در گوش کودک از سه جهت می تواند اثر تربیتی داشته باشد:

- ۱- تأثیرات جسمی و ایمنی از بیماری هایی که ممکن است کودک به آنها دچار شود.
- ۲- تأثیرات معنوی و آرامش روحی که با دوری شیطان برای کودک حاصل می شود.
- ۳- تأثیرات آموزشی که کودک با مفاهیم اعتقادی و مذهبی آشنا می شود و در آینده به این مفاهیم انس و علاقه بیشتری پیدا می کند. (داوودی و حسینی زاده، ص ۵۴)

۳-۲. تحنیک یا کام برداشتن

از دیگر آدابی که معصومان علیهم السلام در آغاز تولد رعایت کرده اند برداشتن کام نوزاد است پیامبر و ائمه معصومین علیهم السلام خود به این سنت عمل می کردند و دیگران را نیز به آن سفارش می نمودند.

امام صادق علیه السلام می فرمایند: کام فرزندان را با آب فرات و تربت امام حسین علیه السلام بردارید و اگر این دو نبود آب باران (کلینی، ج ۶، ص ۲۴) و می فرمایند: کام برداشتن با تربت امام حسین علیه السلام موجب ایمنی فرزند می شود.

«حَنَكُوا أَوْلَادَكُمْ بِتُرْبَةِ الْحُسَيْنِ فَإِنَّهُ أَمَانٌ» (نوری، ج ۱۵، ص ۱۳۸)؛ مراد از امان ایمنی از شیطان یا بلایا یا هر دو می باشد.

«مَا أَظُنُّ أَحَدًا يُحَنِّكُ بِمَاءِ الْفُرَاتِ إِلَّا أَحَبَّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ» (همان، ج ۱۵، ص ۱۳۹)؛ برداشتن با آب فرات موجب دوستی اهل بیت می شود.

کام برداشتن با تربت امام حسین به دلیل قرب و منزلتی که آن امام نزد خدا دارد، آثار روحی و معنوی بسیاری دارد. در روایات متعدد از آثار مادی و معنوی آن حتی در شفای بیماران سخن به میان آمده است افراد بسیاری نیز این را تجربه کرده اند آب فرات اهمیت خاصی از حیث معنوی قائل است.

دیگر آنکه مستحب است عمل گام برداشتن و تحنیک به دست بزرگان دین و افراد صالح و با تقوی واقع شود این خود علاوه بر آثاری که در روایات آمده و نیز آثار احتمالی که بیان شد نوعی تیمن و تبرک است و چون مستحب است که هنگام این عمل برای کودک دعا کنند، دعای بزرگان دینی برای کودک تأثیرات معنوی فراوانی خواهد داشت در صدر اسلام معمولاً کام کودکان مسلمان را پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام برمی داشتند و برای کودک دعا می کردند.

۳-۳. پوشش نوزاد

پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام به پوشش کودک به ویژه در آغاز تولد اهمیت فراوان می دادند تأکید بر پوشاندن لباس سفید بر کودک و نهی از پوشاندن لباس زرد برای او در سیره حکایت از اهمیت و تاثیر رنگ لباس بر کودک دارد.

زید ابن علی از پدرش امام سجاد علیه السلام نقل می کند: **لَمَّا وَلَدَتْ فَاطِمَةُ الْحَسَنَ أَخْرَجَ أَلَى رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي خِرْقَةٍ صَفْرَاءَ، فَقَالَ أَلَمْ أَنَهَاكُمْ أَنْ تَلْفُوهُ فِي خِرْقَةٍ صَفْرَاءَ، ثُمَّ رَمَى بِهَا وَأَخَذَ خِرْقَةً بَيْضَاءَ خَلَفَهُ فِيهَا»** (مجلسی، ج ۱۰۴، ص ۱۰۹) زمانی که حضرت فاطمه علیها السلام امام حسن را به دنیا آورد اطرافیان او را در پارچه زردی پیچیدند و نزد رسول الله آوردند پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: مگر شما را از پوشانیدن پارچه زرد بر نوزاد منع نکرده بودم؟ سپس پارچه زرد را به دور افکند و پارچه سفیدی به او پوشاند.

همچنین مادر امام رضا علیه السلام فرمود: **«لَمَّا وَلَدَ الرَّضَا نَوَلَّتُهُ مَوْلَى فِي خِرْقَةٍ بَيْضَاءَ»** (حر عاملی، ج ۱۵، ص ۱۳۸)؛ وقتی امام رضا به دنیا آمد او را در پارچه سفیدی پیچیدم و به امام کاظم دادم. بنابراین رنگ پوشش نوزاد در سیره معصومان علیهم السلام مهم دانسته شده و اصرار بر این است که رنگ لباس نوزاد سفید باشد نه زرد درباره سر رنگ سفید و اینکه چه آثار جسمی یا روحی برای کودک خواهد داشت تاثیر رنگ ها بر حالات روحی و روانی انسانها انجام شده است.

۳-۴. نام نیک

صاحب مکارم اخلاق از امام معصوم نقل می کند که فرمود: هفت خصلت به وقت ولادت کودک سنت است که مقدم ترین آنها «نام گذاری است، تراشیدن سر، صدقه دادن به وزن تراشیده شده، عقیقه، آغشته کردن کودک به زعفران پاک نمودن او، ختنه، خوراندن عقیقه به همسایگان (مجلسی، ص ۸۳).

نام گذاری برای هر چیز که انسان با آن سر و کار دارد ضروری است زیرا انسان برای شناختن هر چیز محتاج نام آن است تأکید اسلام بر نام گذاری پیش از تولد فرزند است و اگر نشد در بدو تولد تا روز هفتم ولادت و همراه با عقیقه (کلینی، ج ۶، ص ۱۸)

امام صادق علیه السلام می فرماید: فرزندان خود را قبل از اینکه متولد شوند نام گذاری کنید و اگر نمی دانید پسر است یا دختر از نامهایی که بر هر دو می گذارند زیرا کودکانی که بر آنها نام نهاده نشده است روز قیامت به پدر خود اعتراض می کنند که چرا بر من نام نهادهی و پیامبر نیز محسن را قبل از تولد نام نهاد. و بر طبق بعضی از روایات تا روز هفتم می توان نام را تغییر داد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: هیچ پسری برای ما متولد نمی شود مگر اینکه نام او را محمد می گذاریم وقتی ۷ روز از ولادت وی گذشت اگر خواستیم نام او را تغییر می دهیم یا باقی می گذاریم.

۳-۵. عقیقه

از مهمترین آداب و سنت هایی که در رفتار و گفتار پیامبر و ائمه بر آن تأکید فراوان شده عقیقه برای فرزند است که در برخی روایات واجب دانسته شده است.

همچنین اگر والدین به هر دلیلی موفق به عقیقه برای فرزند خود نشدند بر فرزند مستحب است که بعد از بلوغ برای خود عقیقه کند. همچنین هدف از عقیقه تنها آثار اجتماعی اطعام نیست گرچه آن نیز مورد نظر است ولی هدف اصلی عقیقه این است که این قربانی در برابر جان کودک و برای تقرب به خدا ذبح می شود.

و اکنون برخی از آثار روحی و معنوی عقیقه را که ممکن است زمینه های تربیت دینی و هدایت کودک را مهیا کند یاد آور می شویم:

۱. عقیقه قربانی و یا فدیة ای است در برابر سلامت جان کودک ظهور آثار اموالی چون قربانی را که انسان در راه خدا می دهد در همین دنیا پذیرفته است مثل آثار صدقه در سلامت و حفظ جان انسان یا نذر در بهبودی بیماریها

عقیقه نیز یکی از اینهاست و آثار آن صحت و سلامت و حفظ جان کودک در برابر بیماریها و بلاهای گوناگون است.

۲. در دعای عقیقه آمده است: خدایا گوشت این حیوان را در برابر گوشت خودم یا فرزندم خون او را در برابر خون فرزندم استخوان آن را در برابر استخوان او و موی او را در برابر موی فرزندم و پوست او را در مقابل پوست او می‌دهم خدایا این قربانی را مایه حفظ و سلامت او قرار بده. (کلینی، ج ۶، ص ۳۲)

۳. عقیقه مایه تقرب کودک به خدا توجه خدا به کودک و خواری شیطان و دوری او از انسان است گرچه والدین یا کسان دیگرند که برای کودک عقیقه می‌کنند ولی این عقیقه از طرف کودک و آثار آن بیشتر متوجه کودک است تا والدین.

۴. در دعای عقیقه آمده است: خدایا بر محمد و آل او درود فرست و این قربانی را از فلان پسر فلان قبول فرما. (همان، ص ۳۱)

۵. خدایا خون‌ها برای تو ریخته می‌شود که شریکی نداری و حمد مخصوص پروردگار عالمیان است خدایا شیطان رانده شده را خوار گردان.

۶. عقیقه شکرانه نعمتی است که خدا به انسان عطا کرده است که نعمتی از نعمت های الهی عطا شده به انسان است این قربانی به شکرانه آن نعمت الهی انجام می‌شود.

به موجب آیه قرآن که می‌فرماید: **وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ**؛ (ابراهیم: ۷) اگر شکر نعمت کردید بر نعمتان می‌افزاییم.

مسلم است که این شکر در بقاء و تقویت فرزند موثر خواهد بود. بنابراین عقیقه برای کودک علاوه بر اینکه به شکرانه نعمت الهی است که خدا به انسان ارزانی داشته دارای آثار روحی بسیاری برای کودک است.

۴. راه‌های آموزش مذهب به کودک

تربیت دینی از دیدگاه اسلام و قرآن اهمیت بسیاری دارد و از آغاز زندگی فرزند باید بدان توجه کرد. نقش مادر در پرورش دینی و مذهبی فرزند روشن است. این نقش، دوران پیش از تولد و پس از آن، یعنی دوران کودکی، نوجوانی و جوانی را در بر می‌گیرد.

باورهای دینی، اصول و فروع دین است که اعتقاد بر آنها بر هر فرد مسلمانی واجب است و باید به آنها ایمان بیاورد. و از آنجایی که کودکان هنوز به رشد کافی نرسیده اند و توان تجزیه و تحلیل عقلی و استدلال منطقی مسائل را ندارند، بهتر است آنها را از راه آموزش و تقلید با خدا آشنا ساخت و به تدریج، آموزه های دینی را به آنها آموخت و توحید و خدا شناسی را نیز به ایشان تلقین کرد. نوزادی که در محیط دینی پرورش یافته و بارها آهنگ دلربای قرآن و لفظ زیبای خدا را شنیده و نماز خواندن والدین را دیده ، با نوزادی که در محیط فاسد بزرگ شده و در محیط گناه رشد کرده است یکسان نیست.

از این رو در آموزه های اسلامی بسیار تأکید و سفارش شده است پس از ولادت نوزاد، باید در گوشش اذان و اقامه خواند تا جان و دلش با نام خدا و پیامبر آشنا گردد.

نقش آفرینی مادر در عرصه تکالیف عملی مانند نماز و روزه روشن است او می‌تواند با انجام دادن فرایض الهی الگویی نیکو برای فرزندان باشد.

عبادت‌ها و نیایش‌های مادر نقش بسزایی در پرستش روحی و معنوی فرزند دارد.

اگر فضای حاکم بر زندگی کودک فضای معنوی و پرستش و توجه به خدا باشد، بی تردید کودکی که در آن فضا رشد

می‌کند، انسانی با ایمان خواهد بود. در حقیقت، نخستین مدرسه ای که کودک در آن آموزش می‌بیند محیط خانه است و تمام

عوامل موجود در آن محیط، بر روح و روان و رفتار وی اثر می‌گذارد و اساس روحیه دین‌پذیری و کسب فضائل اخلاقی فرزند در محیط خانه شکل می‌گیرد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۱۶۴)

عبادت مادر در خانه، نوعی تمرین عملی و ارائه الگو به فرزند است که ذهن آماده او را به خود جلب می‌کند و اثر آن سالها در دل و ذهن او باقی می‌ماند.

در قرآن کریم به موارد بسیاری اشاره شده است که کودکان و نونهالان، روحیه دعا و عبادت را از مادران خود به ارث برده عبادت کردن را در عمل از آنان آموخته‌اند.

کلمه ام در قرآن و روایات به طور فراوان ذکر شده به معنای ریشه و سرچشمه است، و به خاطر اینکه کودک حداقل شش ماه و حداکثر نه ماه در رحم زن است و با تمام قوا جسم و روح خود را از مایه‌های وجود زن می‌گیرد، و به طور دائم از کارگاه جسم و اعصاب و جان زن تغذیه می‌کند از وجود او نسبت به کودک تعبیر به ام شده است. (انصاریان، ص ۴۳۳)

در حقیقت مادر اصل ریشه و سرچشمه وجود کودک است و کودک انعکاسی از واقعیات جسمی و روحی مادر و میوه آن شجره مبارکه است.

مدت اقامت نطفه در صلب پدر بسیار اندک ولی در رحم مادر نزدیک به دوپست و هفتاد روز مهمان است و اغلب گیرندگی و اثر پذیری او از مادر است و به همین علت اسلام برای مادر جایگاه خاصی قائل است.

آثار وجودی مادر از جسم و روان، در وجود کودک ظهور می‌کند و طفل در اکثر اطوار و برنامه‌های حیاتش خود آگاه، یا ناخودآگاه به طینت مادر می‌کند (همان، ص ۴۳۳).

حیثیت مادر بودن باید برای زن ثابت و پا بر جا بماند و گرنه نسل خوبی به وجود نخواهد آمد مادر در فرهنگ اسلام باید مادر بودن خود را برای تربیت و رشد فرزندان حفظ کند و برای فرزندان مادری کند تا فرزندان از نظر فکری و عاطفی کمبود پیدا نکنند.

مادرانی که اخلاق اسلامی را رعایت می‌کنند، مادرانی که از وقار و سنگینی و ادب برخوردارند مادرانی که کانون مهر و محبت و عاطفه و عشقند فرزندان آنها تا وقتی در رحم هستند از این خصوصیات مایه می‌گیرند و پس از به دنیا آمدن با نگاهی که دائم بر مادر دارند و گوشی که تا مدتی وقف صدای مادر است از مادر بدون تردید شکل می‌گیرند.

وقتی عمر سعد اصرار بر بیعت کردن حضرت حسین با یزیدیان وزید امام عدم بیعت خود و یارانش را به مادران پاکیزه و پاک دامن نسبت داد. (انصاریان، ۱۳۸۰، ص ۴۳۷)

اسلام بیش از دیگر مکتب های دینی برای مقام مادر ارزش قائل است و به مادر احترام و منزلت بسیاری بخشیده است. حقوقی را که اسلام برای مادران در نظر گرفته بسیار فراتر از حقوق دیگران حتی پدران است؛ زیرا مادر مربی انسان و در حقیقت پرورش دهنده جامعه است و اوست که می‌تواند جامعه را به سوی سعادت یا شقاوت و بدبختی بکشانند.

خداوند در قرآن کریم از مادر با عظمت یاد کرده است و مقام او را ستوده است وحی و الهام مستقیم خدا به مادر موسی علیه السلام اظهار ارادت و نیکی عیسی علیه السلام به مادر، بیان زحمات و رنج‌های مادر در قرآن کریم و دستور حق تعالی به احسان به پدر و مادر، همگی گواه جایگاه مادر است.

خداوند متعال در آیه ۱۴ لقمان پس از سفارش به احسان به والدین، در آیه ای دیگر به رنج و زحمتهایی که مادر متحمل می‌شود اشاره می‌کند و می‌فرماید: وَصَيَّنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ

وَالِدَيَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَ أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ؛ (احقاف:۱۵) مادرش او (فرزند) را با ناراحتی حمل می کند و با ناراحتی بر زمین می گذارد و دوران حمل و از شیر باز گرفتنش سی ماه است تا زمانی که به کمال و رشد برسد و به چهل سالگی برسد.

بیان رنج و تلاش مادر با اینکه پدر نیز در تربیت فرزند شریک است دلیلی بر اهمیت و ارزش کار مادر است روشن است کسی نزد حق تعالی مقام بالاتری دارد که کار ارزشمندتری انجام دهد و نکته مهم در آیات مربوط به احسان پدر و مادر این است که خداوند نخست به نیکی کردن به پدر و مادر دستور می دهد و بدون بیان زحمت های پدر، مشکلات و ناراحتی های مادر را بیان می کند گویی مادر عامل اصلی در نیکی به والدین بوده و کار او چنان ارزشمند است که اگر نبود صبر و پایداری مادر در برابر سختی های دوران بارداری و پذیرش ناگواری های طاق فرسای دوران شیردهی و تربیت فرزند شاید اینگونه حتمی و قطعی به احسان والدین به صورت مطلق حکم نمی شد. و در قرآن کریم مسئله نیکی به پدر و مادر با عبادت خدای متعال یکسان معرفی شده است.

وَ قَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍ وَ لَا تَنْهَرُهُمَا وَ قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا؛ (اسراء:۲۳) و پروردگارت فرمان داده: جز او را نپرستید! و به پدر و مادر نیکی کنید! هر گاه یکی از آن دو، یا هر دوی آنها، نزد تو به سن پیری رسند، کمترین اهانتی به آنها روا مدار! و بر آنها فریاد مزن! و گفتار لطیف و سنجیده و بزرگوارانه به آنها بگو!

و خدای متعال در سوره لقمان آیه ۱۴ نیز می فرماید: وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَ فِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ؛ (لقمان:۱۴) انسان را درباره پدر و مادر سفارش کردیم که مادرش او را حمل کرد در حالی که ضعف و ناتوانی از این بار، پیوسته بر او افزوده می شد و تا دو سال او را شیر داد و سفارش کردیم که مادرت و پدر و مادرت را سپاسگذار باش و بدانکه بازگشت همه بسوی من است.

در این آیه کریمه خداوند متعال احساسات و عاطفه انسان را نسبت به مادر به شدت تحریک می کند و به او تذکر می دهد دلیل شکر گذاری از مادر، این است که او نه ماه یا قدری بیشتر یا کمتر، سنگینی تو را حمل و تحمل کرده و از نیرو و توان خود، تو را نیرو بخشید و بدین ترتیب رفته رفته ناتوان شد تا تو را بر زمین نهاد و آن روز نیز نیاسود بلکه به طور معمول تا دو سال از شیر جان خود، متکلف تغذیه ات شد، پس باید او را سپاس گویی و در برابرش تعظیم فرود آوری (گوهری، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۵۲).

علاوه بر آیاتی که در قرآن آمده در روایات نیز در مورد جایگاه مادر مطالبی را بررسی می کنیم:
از امام صادق (ع) روایت شده است روزی جوانی خدمت رسول اکرم (ص) آمد و عرض کرد: یا رسول الله به چه کسی نیکی کنم؟

حضرت فرمود: به مادرت دوباره برسی حضرت فرمود به مادرت و برای بار سوم تکرار کرد و برای بار چهارم پرسید فرمودند به پدرت (محمدی ری شهری، ترجمه حمیدرضا شیخی، ۱۴۲۲ق، ص ۵۵۲).

جایگاه مادر در این گفتار پیامبر اسلام (ص) به خوبی روشن است اینکه حضرت سه بار به نیکی کردن به مادر دستور می دهد و بار چهارم به احسان به پدر سفارش می کند بهترین گواه بر عظمت شأن مادر است.

امام سجاد (ع) درباره حق مادر و عظمت و منزلت ایشان می فرماید: «وَأَمَّا حَقُّ أُمِّكَ فَإِنَّ تَعْلَمَ أَنَّهَا حَمَلَتْكَ حَيْثُ لَا يَحْتَمِلُ أَحَدٌ أَحَدًا وَ أَعْطَتْكَ مِنْ ثَمَرَةِ قَلْبِهَا مَا لَا يُعْطَى أَحَدٌ أَحَدًا وَ وَقَّتْكَ بِجَمِيعِ جَوَارِحِهَا، وَ لَمْ تُبَالِ أَنْ تَجُوعَ وَ

تَطْعِمَكَ، وَ تَعَطَّشَ وَ تَسْقِيكَ، وَ تَعْرِى وَ تَكْسُوكَ، وَ تَضْحَى وَ تُظْلِكَ، وَ تَهْجُرُ النَّوْمَ لِأَجْلِكَ، وَ وَقْتَكَ الْحَرَّ وَ الْبَرْدَ، لَتَكُونَ لَهَا، فَإِنَّكَ لَا تُطِيقُ شُكْرَهَا إِلَّا بِعَوْنِ اللَّهِ وَ تَوْفِيقِهِ» (سپهری، ۱۳۸۴، ص ۱۳۰-۱۳۱)؛ حق مادر بر تو این است که بدانی او تو را حمل کرد، آنگونه که هیچکس دیگری را حمل نمی کند و از میوه قلبش به تو داد که هیچکس به دیگری نمی دهد. تو را سیر می کرد یا خود تشنه باشد، آن هنگام که تو را سیراب می ساخت و نیز هراس نداشت که خود برهنه باشد آن گاه که تو را می پوشانید و در آفتاب باشد تا تو را به سایه ببرد خواب را به خاطر تو ترک و تو را از سرما و گرما محافظت کرد و تو نمی توانی شکر گذار خدمات او باشی مگر به یاری و توفیق پروردگار.

این کلام امام سجاد که به تبیین حقوق مادر پرداخته نشان ندهند ارزش و بزرگی مقام مادر است حضرت با بیان این نکته که فرزند بدون لطف و کمک خداوند متعال نمی تواند حقوق مادر را ادا کند، نوعی بلندی مقام مادر را به فرزندان گوش زد می کند که از نظر تربیتی نیز اهمیت دارد. این نکته که انسان همیشه و در هر کاری به ویژه در خدمت به مادر و جلب رضایت وی از خدا کمک بجوید و با تکیه بر امدادهای الهی انجام وظیفه کند و مشکلات زندگی را از سر راه بردارد، راه کاری تربیتی است (همان، ص ۱۳۰-۱۳۱).

۴-۱. معرفی خداوند به کودک یا اصل توحید

مهمترین گام برای تربیت دینی کودک آشنا کردن او با خداوند است که خالق اوست معصومان نیز برای عمق بخشیدن به شناخت و ایمان مادر یا متری وی را با صفات و افعال خداوند آشنا می کردند.

ذکر و یاد خدا، به ویژه اگر تکرار شود، موجب تثبیت و تعمیق هر چه بیشتر رابطه انسان با خداوند متعال می گردد چنان که محبت خداوند را در دل کودک تقویت می کند.

در روایتی از پیامبر ﷺ نقل شده است: «مَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللَّهِ أَحَبَّهُ» (محمدری شهری، همان، ج ۳، ص ۴۲۱)؛ کسی که فراوان ذکر خدا کند خدا او را دوست می دارد.

از امیرمؤمنان علی علیه السلام روایت شده است: «إِذَا رَأَيْتَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ يُؤْنِسُكَ بِذِكْرِهِ فَقَدْ أَحَبَّكَ» هر گاه دیدی خداوند تو را با یاد خویش مأنوس و به آن علاقمند کرده است بدان که تو را دوست دارد.»

۴-۲. معرفی پیامبر ﷺ یا اصل نبوت

آشنایی با سیره پیامبر ﷺ با عمق بخشیدن به شناخت مادر بذریع محبت پیامبر ﷺ را در روح مادر و در کودک می نشاند و تقویت می کند و موجب الگو برداری کودک خواهد شد ویژگی های اجتماعی پیامبر، نحوه برخورد ایشان با مسلمانان با دشمنان و مهربانی ایشان با کودکان یا اخلاق پیامبر در منزل نحوه لباس پوشیدن، غذا خوردن، راه رفتن، و خوابیدن و کمک کردن ایشان به نیازمندان و...

در جایی امیرمؤمنان علی علیه السلام پیامبر را چنین توصیف می کنند: «پیامبر ﷺ بخشنده ترین، پر جرأت ترین، راستگوترین، وفاکننده ترین مردم به عهد و پیمان، نرم خوترین و خوش مشرب ترین مردمان بود، کسی که برای اولین بار او را می دید، هیبت او در دلش می نشست و کسی که با او نشست و برخاست می کرد، محبت او در دلش جا می گرفت (مجلسی، ج ۱۶، ص ۲۳۱) معصومان ﷺ از هر فرصتی برای تکریم پیامبر ﷺ استفاده می کردند. هرگاه نام پیامبر برده می شد بر او صلوات می فرستادند و دیگران را نیز به این کار توصیه می کردند.

امیرمؤمنان علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرمایند: بعد از نام پیامبر بر ایشان درود می فرستند. (نهج البلاغه، خطبه ۳۷،

و یکی از یاران امام جواد علیه السلام می گوید: یک روز به نیابت از رسول خدا طواف کردم امام با شنیدن نام پیامبر سه بار فرمود: درود خدا بر رسول خدا

مربی خصوصاً مادر باید کودک را با پیامبر صلی الله علیه و آله و روشهای زندگی ایشان آشنا کنند و از معاشرت با کسانی که اعتقاد نادرستی درباره نبوت دارند منع کنند و مادر باید به کودک بیاموزد که وجود رسول خدا صلی الله علیه و آله و امام علیه السلام برای فرزند مهسوس و ملموس باشد او باید به کودک بیاموزد که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مهربان بود، خدمت گذار خلق بود خیلی از صفات ویژه ایشان و دیگر اینکه خدا پیامبران را برای راهنمایی بشر فرستاده است کار پیامبران آگاه کردن بشر و بیان رمز و راز سعادت است و برای نمونه می توانیم نقش پدر را در خانه مثال بزنیم که پدر راه یعادت را به بچه نشان می دهد اگر سؤالی بلد نباشیم از پدر و مادر می پرسیم پیامبران نیز دانایترین افرادند.

۴-۳. معرفی امامان (ع)

چهارمین اصل اعتقادی اسلام است که مادر باید با زبانی نرم و قابل فهم به کودک بفهماند که امام یعنی پیشوا، راهنما، رهبر امام یعنی سرپرست مانند امام جماعت و امام جمعه یعنی پدر امام خانه است و مدیر مدرسه امام مدرسه است و با بیان ویژگیهای امام فضایل آنها را بیان کند به ویژه شجاعت، علم، ادب و ... تا کودک با آنها آشنا شود و زیارت امامان که بعد تربیتی دارد؛ زیرا کودک با آنها انس و الفت می گیرد و به کودک این امکان را می دهد که نسبت به آنها ابراز محبت و علاقه کند و این موجب تقویت محبت و علاقه آنان می شود. (داوودی و حسینی زاده، ص ۱۳۹).

نتیجه

۱. تربیت از نظر لغوی عبارت است از پرورش دادن، تغذیه، عهده دار شدن، مراقب کودک و سرپرستی او، زیاد شدن و هر چیزی را به کمال رساندن و تربیت از نظر اصطلاح عبارت است از پرورش دادن و در واقع استعدادهای درونی ای را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت درآوردن و پروردن. تربیت در آیات و روایات از اهمیت ویژه ای برخوردار است از این رو در نخستین سوره قرآن خداوند صفت «ربوبیت» خود را مورد اشاره قرار داده و تنها راه سعادت و خوشبختی بشر را تربیت صحیح و تزکیه درون از رذایل اخلاقی معرفی کرده است.
۲. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: فرزندان خود را تربیت کنید به راستی که شما درباره ی آنها مورد سؤال واقع خواهید شد. در سیره معصومان علیهم السلام هنگام آغاز تربیت کودک پیش از تولد دانسته شده است.
۳. عوامل مؤثر در تربیت دینی کودک عبارتند از (عوامل پیش از تولد) که شامل انتخاب صحیح همسر، وراثت، طعام پاکیزه، دعا، حفظ آرامش و مراقبت های معنوی مادر (عوامل بعد از تولد) که شامل اذان و اقامه - تحنیک یا کام برداشتن - پوشش نوزاد - نام نیک - راههای آموزش مذهب به کودک که شامل معرفی خداوند به کودک یا اصل توحید، معرفی پیامبر صلی الله علیه و آله یا اصل نبوت، معرفی امامان، می باشد.
۴. در تربیت دینی مادر باید توجه ویژه ای به لقمه حلال کند، زیرا یکی از آثار زشت مال حرام ظهور پیامدهای آن در نسل آینده است و از دیگر مراقبت های دوران پیش از تولد که تأثیر فراوانی در تربیت دینی فرزندان دارد؛ دعا و نیایش است یعنی درخواست فرزند صالح از خداوند است.

منابع

۱. قرآن
۲. نهج البلاغه
۳. ابن بابویه قمی، علی بن محمد (شیخ صدوق)، **الخصال**، مترجم صادق حسن زاده، قم، انتشارات فکر آوران، ۱۳۸۸.
۴. انیس، ابراهیم، **معجم الوسیط**، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۶ ق.
۵. حر عاملی، محمد بن الحسن، **وسائل الشیعه**، قم، انتشارات ذوی القربی، ۱۳۸۱.

۶. انصاریان، حسین نظام خانواده در اسلام، قم، انتشارات ام ایبها، ۱۳۸۰.
۷. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ش.
۸. راغب، اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه غلامرضا خسروی حسینی، چ ۲، تهران، مرتضوی، ۱۳۸۱.
۹. سادات، محمدعلی، راهنمای پدران و مادران، بی جا، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، بی تا.
۱۰. شریعتمداری، چهار مکتب فلسفه و جنبه اجتماعی آنها در تعلیم و تربیت، بی جا، بی تا.
۱۱. شریعتمداری، علی، رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی، انتشارات سمت، ۱۳۷۲.
۱۲. فلسفی، محمدتقی، کودک از نظر وراثت و تربیت، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، بی تا.
۱۳. فیض کاشانی، محسن، تفسیر صافی، قم، نشر نوید، ۱۳۸۶.
۱۴. قمی، عباس، منتهی الامال، تهران، کتابفروشی علمی، ۱۳۷۲.
۱۵. کلینی، محمد یعقوب، اصول کافی، ترجمه و شرح حاج سید جواد مصطفوی، تهران، دفتر فرهنگ اهل بیت (ع)، بی تا.
۱۶. گوهری، اسماعیل، ارزش پدر و مادر در قرآن، چ ۵، تهران، نشر نیایش، ۱۳۷۷.
۱۷. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، دار احیا التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۸. مجلسی، محمد باقر، حلیۃ المتقین، تهران، نشر قائم، بی تا.
۱۹. محمدی ری شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث، ۱۴۲۲ق/۱۳۸۱.
۲۰. سپهری، محمد، ترجمه و شرح رساله حقوق امام سجاد (ع)، چ ۸، قم، موسسه انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۴.
۲۱. کریمی نیا، محمدعلی، الگوهای تربیت اجتماعی، قم، پیام مهدی (عج)، ۱۳۷۶.
۲۲. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، انتشارات صدرا ۱۳۶۷.
۲۳. معلوف، لوئیس، المنجد، انتشارات دارالمشرق بیروت، ۱۹۷۳ م.
۲۴. ناصر مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه علی ابن ابی طالب (ع)، ۱۳۷۷.